

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/31/24-27>

Şəfəq Həsənova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
safak-hasanova@mail.ru

Sevinc Hacıyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
sevindjgadzheva@gmail.com

AZƏRBAYCAN DİLİNİN QLOBALLAŞAN DÜNYAYA İNTEQRASIYASI YÖNÜNDƏ TƏHLİLLƏR

Xülasə

“Azərbaycan dilinin qloballaşan dünyaya inteqrasiyası yönündə təhlillər” adlı məqalə qloballaşan dünyada Azərbaycan dilinin yeri və rolu, bununla bağlı aparılan təhlillər yer almaqdadır. Aparılan araşdırmada qloballaşan dünyada inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dillərin dünya dil arenasındakı mövqeyi araşdırılır.

Azərbaycan dilinin qloballaşan dünyada tanınması və mövqeyini möhkəmlətməsi üçün milli dövlətimizin gördüyü xidmətlərə nəzər salınır.

Açar sözlər: qloballaşma, dil, Azərbaycan, milli, inkişaf

Shafaq Hasanova

Azerbaijan State University of Economics
safak-hasanova@mail.ru

Sevinj Hacıyeva

Azerbaijan State University of Economics
sevindjgadzheva@gmail.com

Analyzes in the direction of the integration of the Azerbaijani language into the globalized world

Abstract

The article "Analyses in the direction of the integration of the Azerbaijani language into the globalized world" contains the place and role of the Azerbaijani language in the globalized world, as well as the analyzes conducted in this regard. In the conducted research, the position of developed and developing languages in the world language arena is examined in the globalized world.

The services performed by our national state for the recognition and strengthening of the position of the Azerbaijani language in the globalized world are reviewed.

Keywords: globalization, language, Azerbaijan, national, development

Giriş

Qloballaşma dövründə dünya dil sistemi şübhəsiz ki sosial dəyişikliklərlə birbaşa əlaqədərdir. Belə ki, bəşəriyyətin müasir problemlərinin sops - mədəniyyət və sivilizasiya problemi kimi qloballaşma sosioloqların, tarixçilərin və fəlsəfələrin fəal müzakirə etdiyi mövzulardan biridir.

Dil fəaliyyəti insan fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri kimi. Sosial həyatın istiqamətlərindən biri də dil fəaliyyətidir. Dil fəaliyyəti insan fəaliyyətinin çox vacib sahəsidir, çünki mədəniyyəti müəyyən edən amil kimi dil vacib komponentlərdəndir (Marusenko, 2013: 49).

Dilçilik qloballaşmasının indiki şəraitində inkişaf mexanizmlərini müəyyən edir. Bəşər tarixində dil sahəsindəki təkamül dəyişikliklərinin tədqiqi dillərin gələcək inkişaf perspektivlərini və müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmağa imkan verəcəkdir (Zinchenko, 1991: 17).

Dil insanın məhsuludur və buna görə də bəşəriyyəti bürümüş qloballaşma prosesində fərd və bütövlükdə cəmiyyətin problemi olaraq ortaya çıxır və hər kəsin mövcud olduğu dil məkanını əhatə

edir.

Dil qloballaşma prosesinin əsas vahidi kimi. Qloballaşmasının indiki şəraitində dilçilik aspektindən inkişaf mexanizmlərini müəyyən etmək lazımdır. Belə ki, bəşər tarixində dil sahəsindəki təkamül dəyişikliklərinin tədqiqi dillərin gələcək inkişaf perspektivlərini və müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmağa imkan verəcəkdir. Dilə münasibətdə insan və ictimai fəaliyyət məsələsində belə bir mürəkkəb məsələni həll etmək üçün dil vəziyyətinin hərtərəfli təhlili və adekvat cavab və həll yollarının axtarışı tələb olunur (9).

Dilin zənginliyi onun müxtəlifliyi ilə müəyyən edilir və eyni zamanda dilin unikalığı onun müxtəlif sferalarda istifadəsini şərtləndirir və çoxfunksionallığını təmin edir. Dil daim inkişaf etməli, onun həyata keçirilməsinin yeni formalarını yaratmalıdır. Dil sisteminin inkişaf etməməsi onun ölümünə səbəb olur. Dil deqradasiya səbəbindən daha çox, durğunluq və unudulma zamanı məhz olur (Zinchenko, 1991: 32).

Alimlər bəşəriyyətin üzvləşdiyi qloballaşma prosesləri təhlil edərkən bu prosesi necə tənzimləmək yollarını da həll etməyə çalışırlar. Belə ki, dilçilik sahəsində qloballaşma problemlərinin həllinə nisbətə bu prosesə cəlb edilən alim sayım azdır. Görünür, ideyanın özü və xüsusən də ədəbi dilin formalaşması prosesi dövlət dili isə sosial sifariş kimi linqvistik qloballığa doğru ilk addım hesab oluna bilər.

Dil “həqiqiliyi deyil, düşünülə bilən birliyi təmsil edir” və ümumiyyətlə “təfəkkürdə” hər bir şəxs üçün dildən ibarət olan konkret struktur, model və ya müxtəlif münasibətlərlə bir-birinə bağlı olan ayrı-ayrı elementlər kimi təmsil olunur müxtəlif münasibətlərlə bir-birinə bağlı olan ayrı-ayrı elementlər” (8)

Bütün ünsiyyətlərdə nitq subyektlərinin yeni kodları kimi linqvistik uyğunsuzluq nəticəsində insanlar arasında anlaşılmazlıqlar yaranır. Məhz bu məqamda subyektiv dillər aktuallaşır və şərtləşmə yolu ilə əldə edilir. Konvensionallaşma təbii prosesdir və nitqdə dil vahidinin tanınması yolu ilə istifadəsi səbəbindən başqa insanlar tərəfindən qəbul edilir (Nekipelova, 2015: 42).

Qloballaşma dövründə bir sıra dillərin üstünlüyü müşahidə olunur ki, bu da informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə bağlıdır. Belə bir məqamda qlobal çağırışlara cavab vermək üçün Azərbaycan dilinin cəmiyyətimizdəki mövqeyini təhlil etmək, onun təfəkkürdə və məişətdə əsas mədəni kod statusunu təbliğ etmək, əməli tədbirlər görmək lazımdır: “Böyük dil lider Heydər Əliyev deyirdi ki, hər bir xalqı öz dili yaradır. Xalqın dilinin yaşadılması, inkişaf etdirilməsi və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə yüksəldilməsi xalqın qabaqcıl adamlarının, elm adamlarının fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Heydər Əliyev Azərbaycanın ədəbi irsinə həmişə həssaslıqla yanaşmış (6).

Əslində, ana dilində danışan hər bir insan, düşüncəsinin fərdiliyinə görə mövcuddur. Belə ki, dünya haqqında unikal təsəvvürlər və dünya hadisələrinin və obyektlərinin şifahi və yazılı uyğunluğu dili təşkil edən nominal işarələr sistemidir.

Qloballaşma dilin qlobal konsolidasiyasında, qloballaşan formalaşmasında özünü göstərir və linqvistik məkanı mənimsəyir. Çoxkomponentli dilçilikdə olduğu kimi bir dil sistemi daxilində onun element və imkanlarının müxtəlifliyi dilin qloballaşmasında mühüm amildir. Həqiqətən də dilin zənginliyi onun müxtəlifliyi ilə müəyyən edilir və öz növbəsində dilin unikalığı onun müxtəlif sferalarda istifadəsini şərtləndirir və çoxfunksionallığını təmin edir. Dil daim inkişaf etməli, onun həyata keçirilməsinin yeni formalarını yaratmalıdır. Nəticədə hər kəs üçün başa düşülən bir dil formalaşır və bu üslub ədəbi dilin əsasını təşkil edir. Ədəbi dil standartlaşdırlara görə tənzimlənmiş dildir və konvensiya nəticəsində sabitlənmiş milli dilin kodlaşdırılmış formasıdır. Ədəbi dil milli identifikasiya, genetik mənsubiyyət və s. ilə yanaşı, linqvistik kimliklə də bağlıdır.

Qloballaşma prosesində dil vasitəsilə milli əlaqələr genişlənir Bu dildə danışan bütün insanların nitqinə yüksək tələblər irəli sürülür, çünki dilin ədəbi forması yazıçıların subyektiv dillərində inkişaf etmişdir və yüksək səviyyəli nitq formasıdır.

Dilin ədəbi-dövlət formasının yaradılması onun vəhdətinin standartlaşdırılmasını tələb edir.

Dilin bu standartlaşması dil sisteminin təbii inkişafına mane olmağa başlayır, standartlaşdırmanın süni və təbii prosesləri arasında qarşıdurma yaranır və nəticədə alimlər dilin çirklənməsini və əhəlinin dil mədəniyyətinin aşağı olduğunu qeyd edirlər. Bu isə standartların

fərqliliyinin, cəmiyyətin ehtiyacları ilə tələblər arasındakı uyğunsuzluq yaradır.

Ədəbi dil milli dilin ali forması kimi dövlət dili olmaq funksiyasının yerinə yetirməyə çalışır, və cəmiyyətin konsolidasiyası hesab edilir.

Dil sisteminin bütün mövcud formalarının çıxarılması dilin mərkəzləşdirilməsi prosesinə təkan verir, belə bir dil elementləri toplusundan ibarət nüvənin formalaşması vahid dil mərkəzinin yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycanda milli dilinin qloballaşmaya dayanıqlılığının artırılması yönündə fəaliyyətlər
Ana dilini xalqın ən böyük milli sərvəti hesab edən Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının inkişafına daim böyük önəm verib. Ulu Öndərin bütün çətinliklərə baxmayaraq, 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daxil edilməsinə nail olması müstəqil dövlətçiliyimizin gələcəkdə formalaşacağı əsaslardan biri oldu (). Məhz onun dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı yeni dirçəliş dövrünü yaşadı. Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə keçmiş sovet türk respublikaları arasında birinci olan müstəqil Azərbaycan latın əlifbasına keçidi tam təmin etdi. Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş ilk Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilib. Məlumat verilib ki, Heydər Əliyev siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin 2004-cü ildə imzaladığı ilk sərəncamlardan biri də latın qrafikası ilə Azərbaycan dilində kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi olub (7). Prezident İlham Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, Azərbaycan xalqını əsrlər boyu vahid xalq kimi qoruyub saxlayan mədəniyyətimizin, incəsənətimizin, musiqimizin və digər adət-ənənələrimizin əsasını dil təşkil edir.

Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun bir sıra ölkələrdə həyata keçirdiyi çoxsaylı layihə və tədbirlərin dilimizə, ədəbiyyatımıza, daha yaxından bələd olması, onun bu sahəni geniş miqyasda tanımasına səbəb olur.

Nəticə

Sosial mühitdə fəaliyyət göstərən insan üçün dilin qloballaşması qaşılmaz prosesdir və informasiyanın anlaşılıqlı olması üçün linqvistik rəhbərinə mütləq ehtiyac vardır. Digər tərəfdən, dilin qloballaşması zərurətdir, çünki onu müşayiət edirdictimai-siyasi və iqtisadi prosesləri gözləyir. Bununla belə, yekun nəticə qlobaldır. Sonsuz proses olan qloballaşmanın nəticəsi kimi, obyektiv dil daim bir çox subyektivliyi qəbul etməyə məcburdur. Bu böyük prosesin axınında hər hansı bir dilin rəqabətə dözümlülüyünü artırmaq üçün həmin xalqın milli dəyərlərini, ictimai-siyasi nailiyyətlərini artırmaq, tarixi mədəni irsi ilə dünya ictimaiyyətini cəlb etməyi bacarmaqdır. Milli dövlətinin inkişafı qloballaşan dünyaya həmin xalqın dilinin də qloballaşma prosesinə inteqrasiyasını labüdləşdirir.

Bu mənada Milli dövlətimizin qarşısında duran vacib məsələ kimi dilimizin dünyaya inteqrasiya prosesi prezident cənab İlham Əliyev və vitse prezident Mehriban Əliyeva tərəfindən yüksək səviyyədə təmin edilir.

Ədəbiyyat

1. Zinchenko, V.P. (1991). Miri soznaniya i struktura soznaniya. Voprosi psixologii. № 2, s.15-36.
2. Dugin, A. (2007). Geopolitika postmoderna. Vremena novykh imperiy. Ocherki geopolitiki XXI veka. SPb.: Amfora, 382 s.
3. Marusenko, M.A. (2007). Frankofoniya Severnoy Ameriki. T. 1. SPb.: İzd-vo SPbGU, 355 s.
4. Marusenko, M.A. (2013). Globalizatsiya i natsionalniye yazıki. Vestnik Moskovskogo Universiteta. Ser. 22. Teoriya perevoda. № 4, s.47-78.
5. Nekipelova, I.M. (2015). Globalizatsiya yazıka: neizbezhnost ili neobkhodimost? Sovremennie issledovaniya sotsialnykh problem (elektronnyi nauchnyi jurnal). Modern Research of Social Problems, №3(47), s.38-44.
6. https://anl.az/down/meqale/az_muellimi/az_muellimi_iyun2009/82811.htm
7. https://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2013/mart/297038.htm
8. Globalizatsiya. Kompas [Elektronnyi resurs].

URL: http://eycb.coe.int/compass/ru/chapter_5/5_8.html (data obrasheniya 05.07.2013).

9. Danyel, Dj. Nash obshyi mnogolikiy mir: Yazık, kulturnoe i biologicheskoe raznoobraziye planetı [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.terralingua.org/wp-content/uploads/downloads/2011/01/RussianWOD.Pdf> (dataobrasheniya07.07.2013).

Göndərib: 19.01.2024

Qəbul edilib: 14.03.2024